

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-92>

УДК 338.2

НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ КРИЗИ В УПРАВЛІННІ ПРИБУТКОВІСТЮ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА МОЖЛИВОСТІ

DIRECTIONS OF CRISIS TRANSFORMATION IN THE PROFITABILITY MANAGEMENT OF DOMESTIC ENTERPRISES ON POSSIBILITY

Котляр Дарина Сергіївна

аспірантка,

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7055-5886>**Kotliar Daryna**

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

Стаття присвячена дослідженню тенденцій прибутковості та темпів виробництва вітчизняних підприємств за видами економічної діяльності. Проаналізовано статистичні дані протягом 2018–2022 років, зроблено акцент на тенденції у кризових умовах. Виявлено найбільш адаптивні галузі української економіки, що залишалися прибутковими у кризових умовах, спричинених спершу пандемією COVID-19, а згодом і веденням повномасштабної війни на території України. Виявлено галузі, які мають резерв можливостей та перспективні для розвитку на рівні держави. Досліджено фактори, що зумовили збитковість українських підприємств. Систематизовано можливі напрямки підвищення їх прибутковості у довгостроковій перспективі. Наголошено на необхідності розробки механізму управління прибутку як складової загальної системи менеджменту на підприємстві.

Ключові слова: прибуток, управління прибутком, види економічної діяльності, стратегічний менеджмент, тенденції.

The article is devoted to the analysis of profitability trends and production rates of domestic enterprises which are ranked by types of economic activity. Statistical data during 2018–2022 was analyzed, with an emphasis on trends in crisis conditions. A characteristic feature of enterprises is the tendency to become unprofitable under the influence of external factors and a significant increase in profits in the phase of recession. Under the influence of an unstable external environment, most Ukrainian enterprises are unstable and non-adaptive. The most adaptive branches of the Ukrainian economy were identified, which remained profitable in the crisis conditions caused at first by the COVID-19 pandemic, and later by the waging of a full-scale war on the territory of Ukraine. These branches are agriculture, forestry and fishing, mining and quarrying, human health, wholesale and retail trade. Industries that have a reserve of opportunities and are promising for development at the state level have been identified. According to RCA index these industries are basic metals, food, tobacco and wood products. Metallurgical production is the most sensitive to changes in the external environment during the crisis period among all other manufacturing branches. The factors that led to the unprofitability of Ukrainian enterprises were studied. Possible ways of increasing their profitability in the long term are systematized. The recovering strategy includes approving an action plan for recovery and reconstruction, improving statistics reporting for monitoring, exemption or reduction of taxes, access to new loans, grant support and preferential loans of front-line enterprises; business modernization initiatives, increasing the relevance of Ukrainian products on the European market, providing technical assistance to support MSMEs, youth and women to promote economic empowerment and improve their technical skills. It is emphasized that there is a need to develop a profit management mechanism as a component of the overall management system at the enterprise. Directions for further research are the study of specific strategic management tools in the context of profitability management in a crisis period.

Key words: profit, profit management, classification of economic activities, strategic management, trends.

Постановка проблеми. Сучасним умовам господарювання притаманна нестабільність та зменшення періоду коливання між економічними циклами. Вітчизняні підприємства стикаються з серйозними проблемами, які спричинені низкою кризових явищ, що суттєво вплинули на функціонування економіки України в цілому та вітчизняних підприємств зокрема. За останні п'ять років українська економіка, як і світова, опинилася перед викликом адаптації до пандемії COVID-19, а згодом і до функціонування в умовах ведення повномасштабної війни.

Наявність в компаніях України позитивного фінансового результату за даних умов є індикатором прийняття ефективних управлінських рішень та швидкої адаптації до мінливих умов зовнішнього середовища. Тому актуальним є аналіз статистичних даних щодо прибутковості та темпів виробництва українських підприємств задля виявлення тенденцій їх змін, найбільш адаптивних галузей економіки, а також тих зовнішніх факторів, що найбільш впливають на їх фінансово-господарську діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тенденції прибутковості вітчизняних підприємств є предметом досліджень багатьох науковців. Зокрема, Пеняк О. С., Руденко А. О. [1] у своєму дослідженні проводять аналіз прибутковості українських підприємств протягом 2019-2020 років протягом кризи, зумовленою наслідками пандемії COVID-19. За даними дослідження, найбільш прибутковими є сфери фінансової та страхова діяльності, сільського господарства, оптової та роздрібної торгівлі та охорони здоров'я. У якості заходів стимулювання розвитку вітчизняних підприємств автори пропонують запровадження податкових канікул, пільгового кредитування та державного замовлення на певні групи товарів.

Ткаченко І. П., Горбачова А. В. [2] у своїй роботі досліджують тенденції та особливості формування фінансових результатів вітчизняних підприємств в умовах викликів воєнного стану. Автори акцентують увагу на забезпеченні населення робочими місцями на підприємствах як важливому показнику ефективності діяльності в кризових умовах.

Буткевич О. В. [3] наголошує на тому, що система управління прибутком підприємства в кризових умовах дає можливість мінімізації загроз зовнішнього та внутрішнього середовища. У своїй праці авторка доводить, що механізм управління прибутком є комплексно

ною технологією менеджменту, яка забезпечує ефективність процесу управління прибутком. Авторка зазначає, що основою побудови механізму управління прибутком є засади функціонально-ресурсного підходу, позаяк цей підхід має довгострокове спрямування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Пандемія COVID-19, а згодом і воєнний стан, оголошений в Україні, потребують детального аналізу та пошуку найбільш ефективних управлінських рішень для забезпечення прибутковості підприємств у контексті трансформації кризи на можливість.

Формування цілей статті (постановка завдання). Виявлення найбільш та найменш адаптивних до кризи галузей економіки з метою визначення основних тенденцій та перспектив розвитку вітчизняних підприємств. Визначення факторів впливу на фінансовий результат підприємств у кризових умовах для пошуку напрямків удосконалення механізму управління прибутковістю компаній як інструменту трансформації кризи на можливість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економіка в Україні стикається з серйозними проблемами, яким передувала низка потрясінь, що вплинули на темпи зростання валового внутрішнього продукту країни і промислового виробництва за останнє десятиріччя (рис. 1, 2).

Так, найбільш суттєве зниження ВВП України спостерігалось у періоди політичної нестабільності: у 2014 році під час анексії Криму та початку антитерористичної операції (зниження на 24,51%) та у 2022 році під час ведення повномасштабної війни (зниження 28,72%). Незважаючи на введення карантинних обмежень протягом 2020 року внаслідок пандемії COVID-19, зниження ВВП було набагато менше – лише на 3,75%.

Індекс промислової продукції (ІПП) – показник, який характеризує зміну обсягу виробництва продукції промисловості у часі. Розрахунок базується на даних виробництва видів продукції за постійним набором товарів представників (близько 1200 позицій). Базовою інформацією для побудови індексу є дані про виробництво продукції промисловими підприємствами у натуральному виразі за місяць, рік, тощо. Відповідно до статистичних даних, внаслідок повномасштабного вторгнення промислове виробництво України скоротилося майже на 45%. Це пояснюється тим, що значна кількість підприємств були знищені або пошкоджені, а прифронтові підпри-

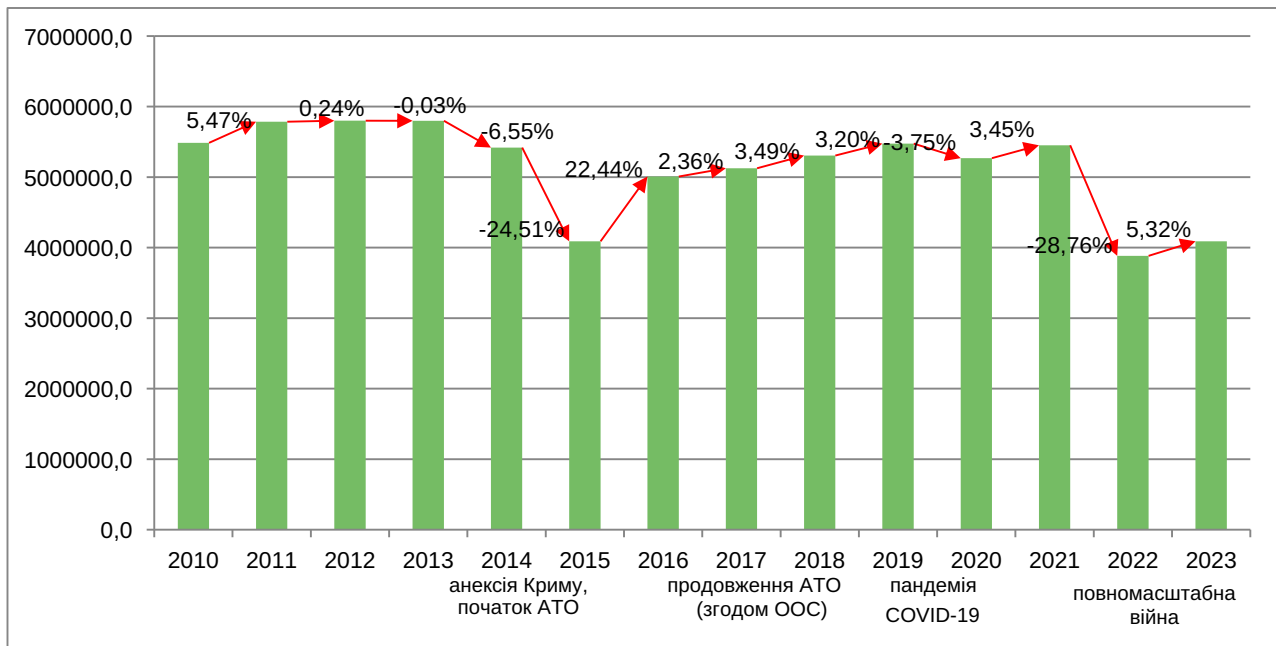

Рис. 1. Динаміка ВВП України (у постійних цінах 2021 року)

Джерело: побудовано автором за даними [4]

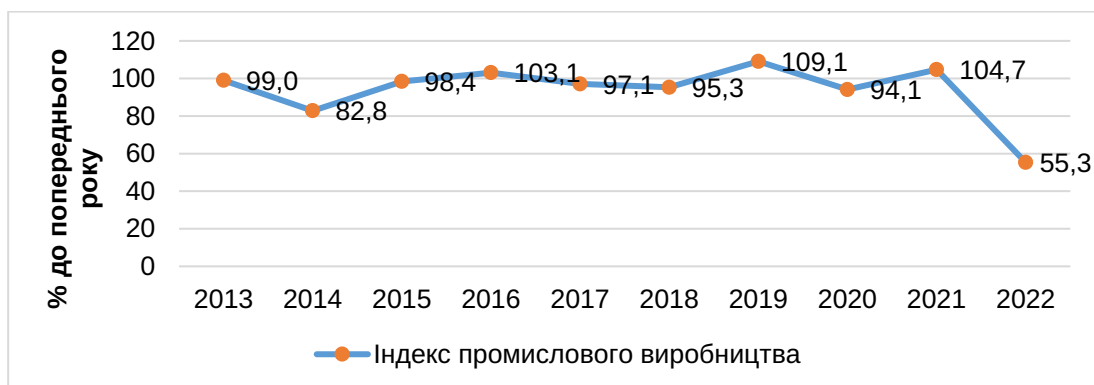

Рис. 2. Динаміка Індексу промислового виробництва України (у % до попереднього року)

Джерело: побудовано автором за даними [5]

емства були релоковані у відносно безпечні регіони країни, що зменшило їхні виробничі масштаби.

За таких умов, прибуток виступає не тільки критерієм фінансової стабільності, а й здатності ефективного реагування на зміни зовнішнього середовища менеджментом компанії.

Проаналізуємо дані, наведені Державною службою статистики, щодо прибутковості вітчизняних підприємств (рис. 3).

Отже, під час кризи 2020 року внаслідок пандемії чистий прибуток українських підприємств скоротився майже на 90% у порів-

нянні з 2019 роком. Це пояснюється зростанням кількості збиткових підприємств з 26,42% у 2019 році до 28,97% у 2020 році. Проте, у 2021 році в економіці спостерігався підйом, що дозволило перевершити величину чистого прибутку «доковідних» часів. За підсумками 2022 року, під час економічної кризи, спричиненої повномасштабним вторгненням росії в Україну, загалом підприємства отримали збиток. Це пояснюється значним збільшенням кількості збиткових підприємств – майже 35% від загальної кількості. Безумовно, такі показники свідчать про удар по українській економіці.

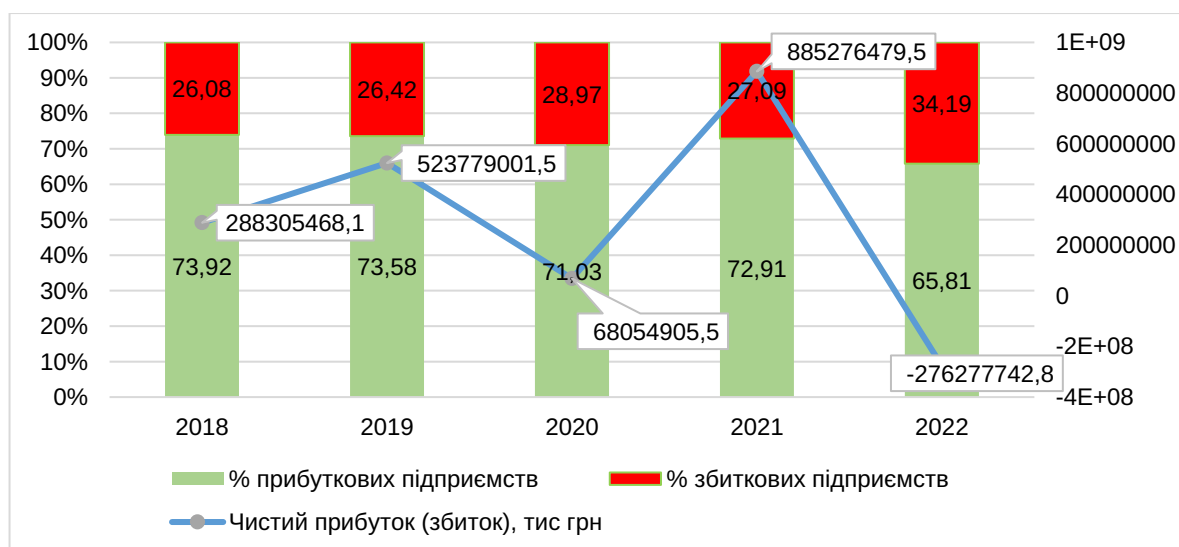

Рис. 3. Динаміка чистого прибутку та кількості прибуткових підприємств в Україні протягом 2018–2022 років

Джерело: побудовано автором за даними [4]

Проаналізуємо динаміку чистого прибутку (збитку) підприємств України за видами економічної діяльності (рис. 4, 5).

За видами економічної діяльності найбільший чистий прибуток у 2020 році принесли галузі сільського господарства, добувної промисловості, фінансова та страхова діяльність та охорона здоров'я. Слід зазначити, що стрибок прибутковості сфери охорони здоров'я у 2020 році обумовлений наслідками пандемії та зростанням в Україні попиту на медичні послуги. Хоча деякі науковці зазначали [1], що дана тенденція зумовлена зовнішнім фактором, і матиме короткостроковий характер, бачимо, що попит на послуги даної галузі хоч і знизився, проте не повернувся на рівень «доковідних» часів.

Найбільші збитки понесли діяльність вітчизняних підприємств, що пов'язана з нерухомим майном та переробна промисловість.

Внаслідок карантинних обмежень в Україні тенденцію до збитковості мають галузі тимчасового розміщення, освіта та мистецтво.

Загальною тенденцією 2020 року є зменшення кількості прибуткових вітчизняних підприємств усіх галузей. Лише кількість прибуткових підприємств сільського господарства залишилася незмінною, а в сфері охорони здоров'я навпаки зростає.

Для 2021 року характерним є підйом в економічному розвитку України, найбільший чистий прибуток забезпечили галузі сільського господарства, добувної та переробної промисловості.

Для 2022 року для українських підприємств усіх видів діяльності характерним є зменшення кількості прибуткових підприємств. Найбільш відчутним є збільшення збиткових підприємств добувної галузі – більше половини з них зазнали збитків.

Якщо виходити з позиції того, що прибуток за умов кризи є індикатором стабільності та ефективності прийнятих управлінських рішень, то найбільш стійкими в Україні виявилися галузі сільського господарства, добувної промисловості, торгівлі та охорони здоров'я, які отримали прибуток за результатами 2022 року. Найбільш збитковою виявилася галузь переробної промисловості, але вона є настільки різноманітною, що є доцільним проаналізувати динаміку чистого прибутку підприємств переробної галузі у розрізі видів економічної діяльності (рис. 6).

Отже, найбільш чутливим до коливань зовнішнього середовища в Україні є металургійне виробництво, яке зазнало найбільших збитків у кризові роки у порівнянні з іншими видами переробної промисловості. Також збиткова тенденція у часи кризи характерна для вітчизняних підприємств, що працюють у галузі машинобудування та виробництва хімічних речовин та хімічної продукції.

Окремо відзначимо сферу виробництва харчових продуктів, яка хоча й завжди має підвищений споживчий попит, проте у 2020 році зазнала збитків.

Тенденцію до одержання прибутку в Україні протягом всього аналізованого періоду пока-

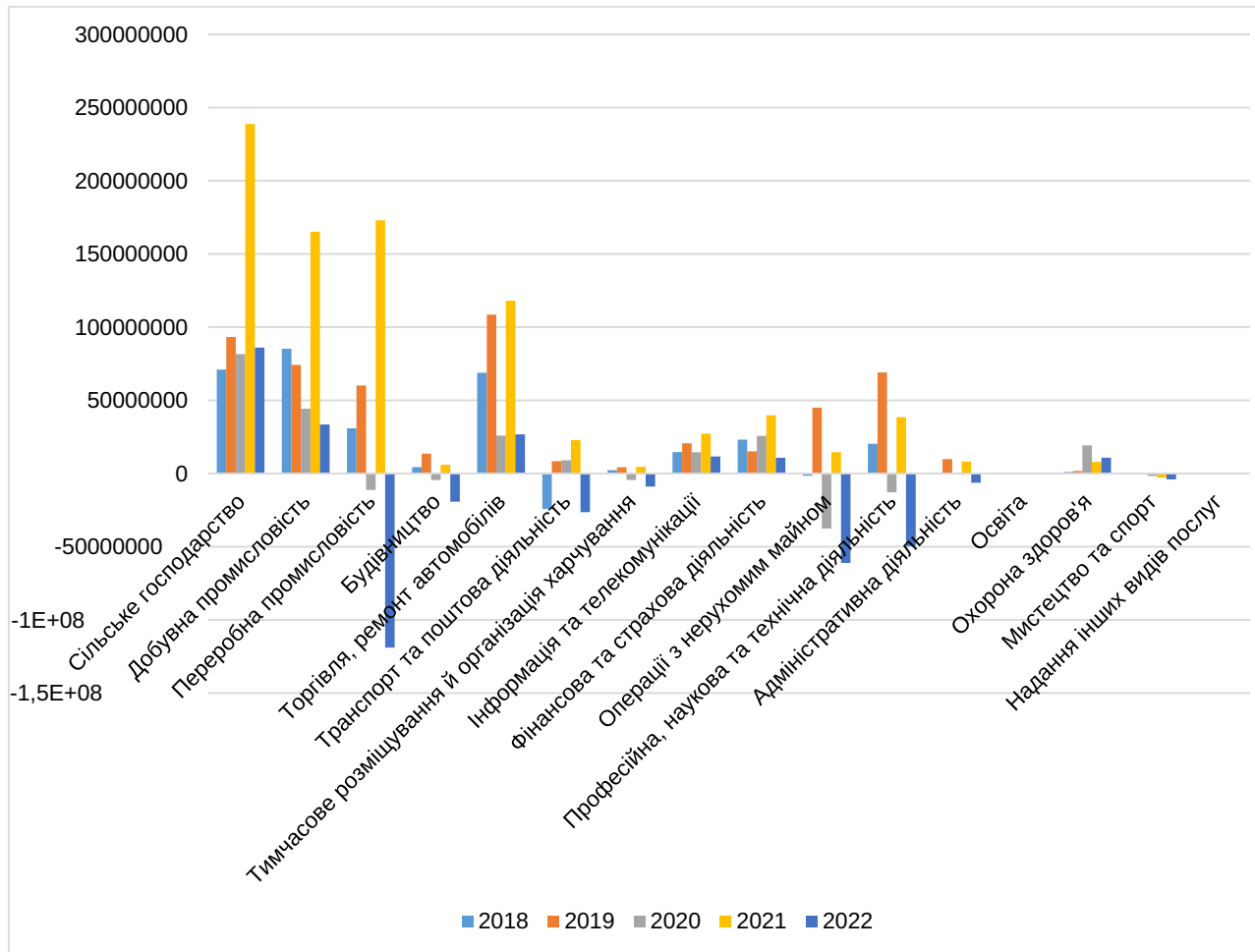

Рис. 4. Динаміка чистого прибутку (збитку) підприємств України за видами економічної діяльності

Джерело: побудовано автором за даними [4]

зує сфера основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів, а також виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність.

Отже, характерною рисою для підприємств є тенденція до збитковості під впливом зовнішніх факторів та значне збільшення прибутків у фазі рецесії. Таким чином, можна говорити про те, що під впливом нестійкого зовнішнього середовища більшість українських підприємств є нестабільними та неадаптивними. Тобто системою менеджменту не були розроблені або несвоєчасно впроваджені інструменти, що могли б забезпечити прибутковість підприємств.

Галузі економічної діяльності стають більш збитковими, що стримує розвиток та розширення суб'єктів господарювання. Даний фактор має негативний вплив на економіку країни в цілому, оскільки обмежені можливості розвитку підприємств впливають на скорочення виро-

бленого валового внутрішнього продукту [1].

Безумовно, ведення підприємницької діяльності під час воєнного стану є дуже складним процесом, але вкрай необхідним. Окрім першочергового завдання самозбереження компанії, постають такі глобальні потреби, як забезпечення населення робочими місцями та допомога армії [2].

До основних факторів, що призвели до збитковості українських підприємств слід віднести: застаріла система менеджменту, неконкурентоспроможна технічна й технологічна бази, втрата кадрового потенціалу, недостатня кількість власних оборотних коштів, неповне використання виробничих потужностей, податкове навантаження, коливання валютних курсів, швидкі темпи інфляції, високі відсотки кредитування, послаблення платоспроможного попиту населення, тіньовий бізнес, зростання цін на сировину та енергоносії, обмежений доступ до сировини та матеріалів [6].

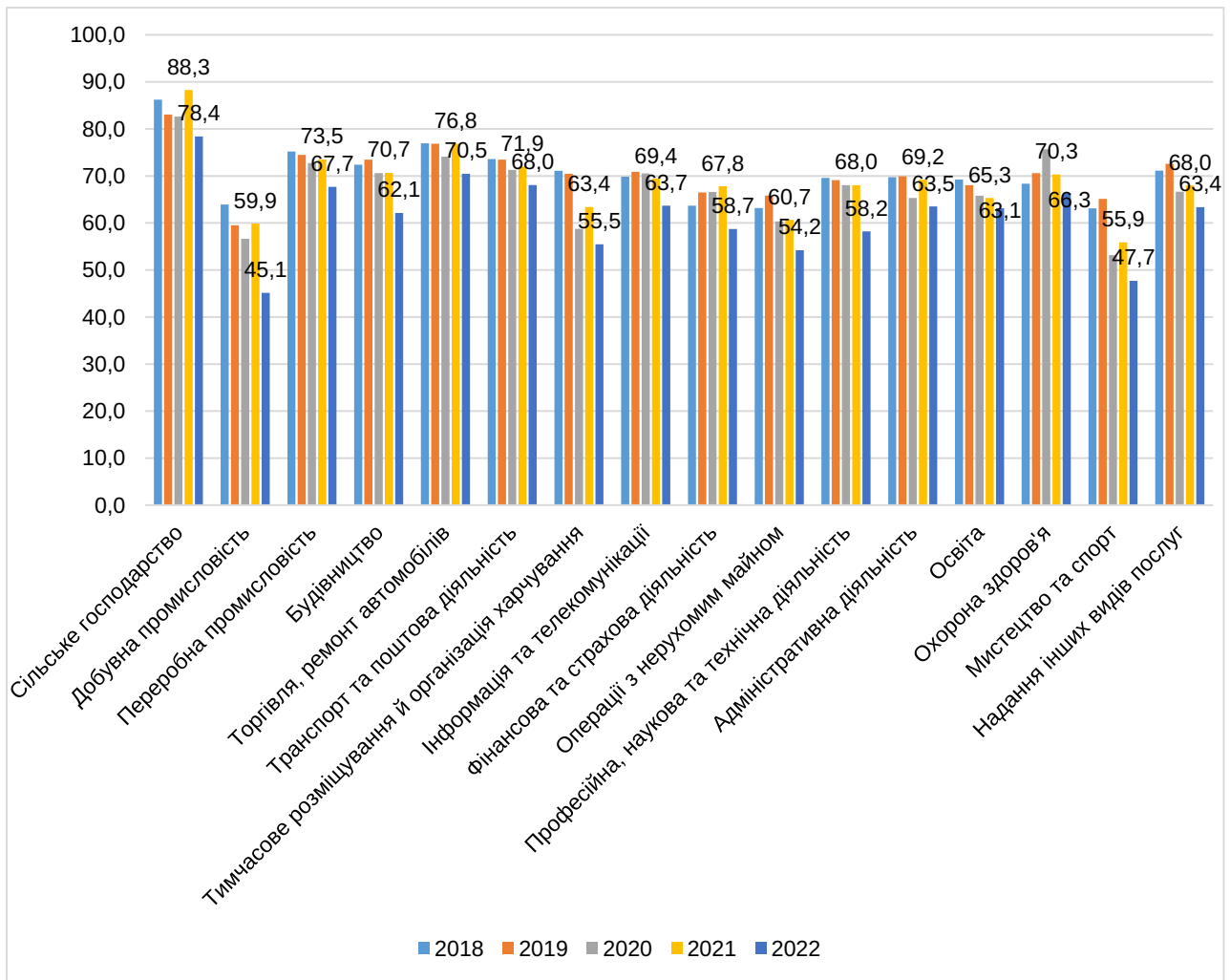

Рис. 5. Динаміка кількості прибуткових підприємств України за видами економічної діяльності

Джерело: побудовано автором за даними [4]

Для проактивного управління в умовах нестабільного середовища менеджмент підприємств має заздалегідь розробити заходи та методи, що дозволять уникнути або мінімізувати негативні наслідки кризових явищ. Одним із таких заходів є побудова комплексної структури механізму управління прибутком підприємства.

В основі побудови комплексної та цілісної структури механізму управління прибутком підприємства має бути функціонально-ресурсний підхід, оскільки саме він формує раціональне підґрунтя для забезпечення ефективного функціонування механізму управління прибутком у довгостроковій перспективі [3].

За даними Індустріальної діагностики України проведеної у 2023 році UNIDO [7], генерація виробничої доданої вартості (MVA) зосе-

реджена в п'яти областях: Київській (19,2% MVA), Дніпропетровській (16,2% MVA), Донецькій (10,8% MVA), Запорізькій (8,5% MVA) та Харківській (5,9% MVA). Разом на ці регіони припадало 60,6% MVA країни та 60,2% капітальних інвестицій у 2021 році. Географічне розташування цих регіонів на сході та південному сході України, де зосереджена лінія фронту, зробило виробничий сектор у цих регіонах особливо вразливим до наслідків війни.

Якщо аналізувати показники експорту українських підприємств у розрізі областей, то у 2022 році у порівнянні з середнім значенням показника експорту за 2019–2021 роки спостерігаються наступні відмінності між областями України. Так, у відносно «безпечних» областях України, які знаходяться далі від лінії фронту (окрім Івано-Франківської області), показник

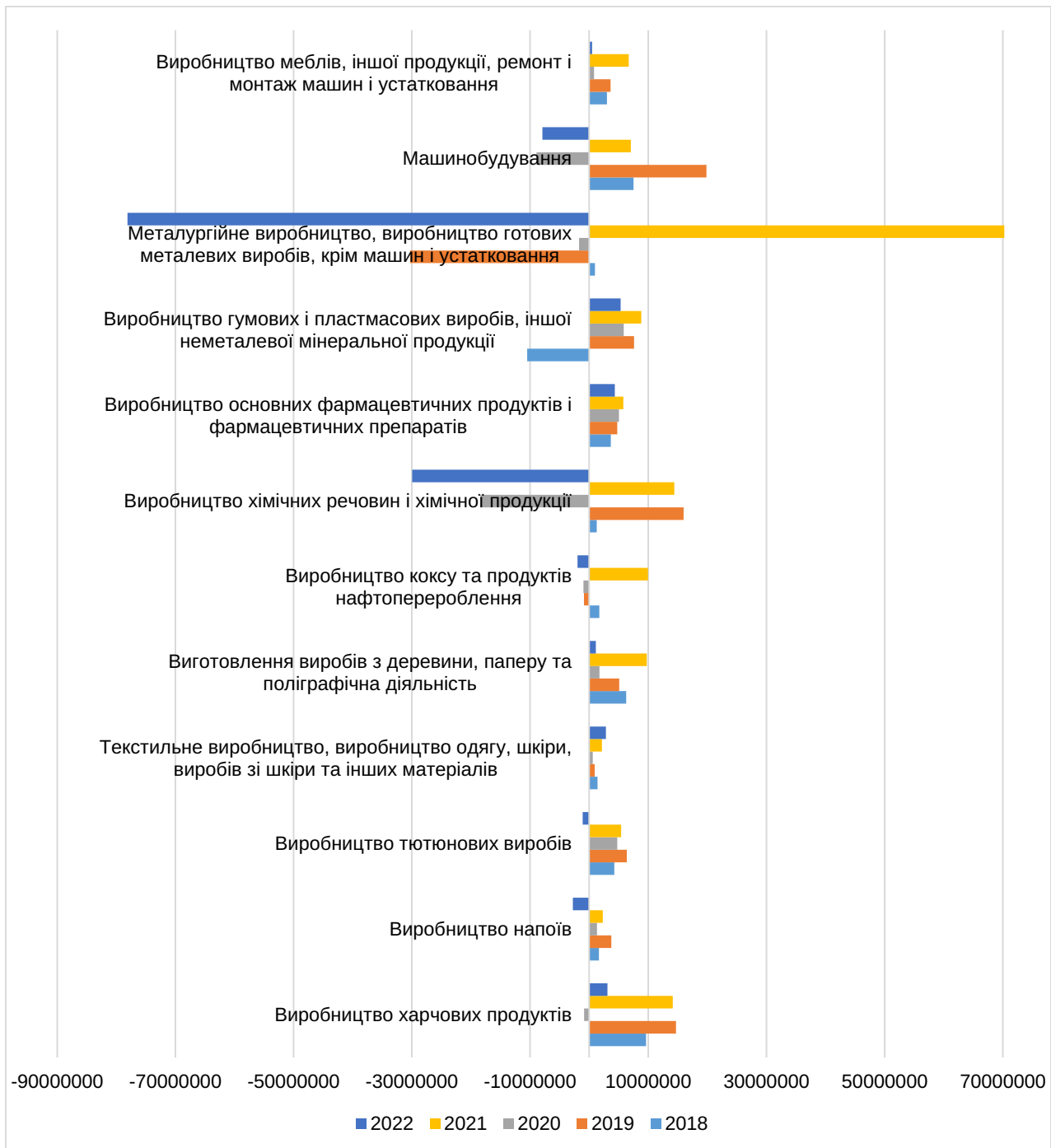

Рис. 6. Динаміка чистого прибутку (збитку) підприємств України переробної промисловості 2018–2022 рр

Джерело: побудовано автором за даними [4]

МЕНЕДЖМЕНТ

експорту у 2022 році збільшився у порівнянні з середнім значенням за 2019–2022 роки. Саме за рахунок цього зростання загальний показник експорту по Україні у 2022 році зріс на 21%. Водночас у прифронтових областях сукупно показник експорту знизився на 58% відносно 2019–2022 років.

Також варто взяти до уваги показник Індекс виявлених порівняльних переваг (Revealed comparative advantage – RCA), який використовується в міжнародній економіці для розрахунку відносних переваг або недоліків певної країни в певному класі товарів або послуг, про що свідчать торгові потоки.

RCA країни є показником її спеціалізації в даній галузі. Галузь із $RCA > 1$ означає, що країна спеціалізується на цій конкретній галузі.

До початку повномасштабної війни Україна мала RCA приблизно на 210 продуктів. У 2022 році, втративши порівняльну перевагу за 47 товарами, Україна отримала перевагу за 35 товарами, 25 зафіксували зростання експорту. Серед 163 товарів, у яких Україна зберегла порівняльну перевагу, 42 зафіксували зростання експорту, що вказує на те, що країна має резерв навичок і здібностей [7].

За даними UNIDO, чотири з 23 галузей промисловості України мали порівняльну перевагу до початку повномасштабного вторгнення, а саме виробництво продуктів харчування та напоїв; виробів з деревини; тютюнова промисловість; виробництво основних металів.

Незважаючи на війну, у 2022 році експорт продуктів харчування та напоїв, а також деревообробної промисловості зріс порівняно із середнім показником за 2017-2021 роки, що зміцнило порівняльну перевагу та конкурентоспроможність цих галузей. Це свідчить про те, що в умовах повномасштабної війни Україна може покладатися на резерв можливостей цих галузей.

Втрата конкурентоспроможності та порівняльної переваги тютюнової та металургійної промисловості пояснюється їх концентрацією у прифронтових регіонах України (Philip Morris International (PMI), виробничі потужності якого знаходяться в Харкові, Прилуцька тютюнова фабрика в Чернігівській області). Відновлення конкурентоспроможності цих галузей може виявитися складнішим і тривалішим.

Необхідно також зазначити, що галузі текстильного виробництва, одягу та виробів зі шкіри, автотранспортна галузь, виробництво коксу та продуктів нафтопереробки, меблів протягом аналізованого періоду показують позитивну тенденцію до зростання RCA та мають невикористаний потенціал.

Перспективним також є налагодження виробництва вітчизняних безпілотників, які будуть використовуватися не лише з військовою метою.

Аналітики з UNIDO пропонують наступні кроки, що сприятимуть промислому розвитку в Україні:

- затвердити план заходів з відновлення та реконструкції;
- розставлення галузевих пріоритетів, диверсифікація продукції із застосуванням територіального принципу;

- запровадження комплексної системи грантів та ініціатив із заохочення інвестування для відновлення та модернізації галузі з метою повторного залучення іноземних інвестицій, які знизилися після початку повномасштабного вторгнення;

- надання технічної допомоги для підтримки малого та середнього бізнесу;

- запровадження програм для молоді та жінок для сприяння розширення економічних можливостей і покращенню їхніх технічних навичок;

- звільнення або зниження податків, доступ до нових кредитів, грантової підтримки та пільгових позик прифронтових підприємств;

- ініціативи з модернізації бізнесу (модернізація виробничих процесів, просування українського бізнесу на зовнішні ринки та участь у міжнародних виставках);

- активізувати роботу з підвищення релевантності української продукції на європейському ринку та привести українські стандарти у відповідність до вимог ЄС;

- покращити форму представлення статистичної звітності для моніторингу;

- відновити енергетичну інфраструктуру та озеленити енергетичні та електричні системи з більшою увагою до малих електростанцій для задоволення потреб споживачів (розподілена енергія);

- поліпшити управління шляхом розвитку спроможності, суворого моніторингу заходів політики та ефективної децентралізації.

Погоджуємося із запропонованими заходами щодо відновлення потенціалу українських компаній у воєнний час. Зокрема, хочемо відзначити необхідність пріоритизації галузей та диверсифікації продукції там, де це можливо, на користь областей, що знаходяться далі від лінії фронту та зниження податків для компаній, що працюють у прифронтових регіонах. Частково цей механізм уже реалізується, зокрема у Харківській області існують пільги на сплату податків для місцевих підприємств.

Також, слід наголосити на необхідності модернізації українського бізнесу в розрізі виробничих процесів, зокрема побудови гнучкої системи управління, яка дозволить реактивно реагувати на зміни, зумовлені нестабільним середовищем, з метою трансформації кризи на можливість. Перспективним є дослідження конкретних інструментів стратегічного менеджменту у контексті управління прибутковістю у кризовий період.

Висновки з цього дослідження і перспективи. Адаптація до мінливих зовнішніх умов підприємствами свідчить про прийняття ефективних та своєчасних управлінських рішень. За кризових умов, спричинених спершу пандемією COVID-19, а згодом і веденням повномасштабної війни на території України, наявність прибутку за результатами звітного періоду є індикатором певної стійкості підприємств та ефективності впровадження інструментів стратегічного менеджменту. На основі проведеного аналізу статистичних даних щодо динаміки чистого

прибутку (збитку) можна зробити висновок про те, що більшість українських підприємств виявилися нездатними до швидкої адаптації. Однак, якщо брати до уваги показники RCA, то є чотири галузі (виробництво харчових продуктів та напоїв, виробництво з деревини; тютюну; основні метали), в яких є резерв можливостей, а також галузі, які перспективні для розвитку на рівні держави. Проте, слід відзначити, що проведений аналіз тенденції є базою для подальшого аналізу та пошуку оптимальних управлінських рішень на рівні підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пеняк Ю., Руденко А. Тенденції показників фінансових результатів українських підприємств. *Економіка та суспільство*. 2021. № 30. DOI: 10.32782/2524-0072/2021-30-46
2. Ткаченко І. П., Горбачова А. В. Механізм формування прибутку підприємств в умовах викликів воєнного стану. *Scientific progress innovations achievements and prospects: Proceedings of the 9th International scientific and practical conference*. May 29–31, 2023. MDPC Publishing. Munich, Germany. 2023. P. 554–560.
3. Буткевич О. Механізм управління прибутком підприємства в контексті мінімізації економічних ризиків. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 10 (24). С. 395–407. DOI:10.52058/2786-5274-2023-10(24)-395-407
4. Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 15.08.2024)
5. Індекс промислового виробництва. *Мінфін*: веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/industrial/> (дата звернення: 15.08.2024)
6. Лесюк А. С. Оцінка фінансових результатів діяльності підприємств в Україні. *Агросвіт*. 2020. № 15. С. 67–73.
7. Ukraine industrial country diagnostics 2023. *UNIDO*: веб-сайт. URL: https://www.unido.org/sites/default/files/unido-publications/2024-02/Industrial%20diagnostic%20study_2023_0.pdf (дата звернення: 10.08.2024)

REFERENCES:

1. Peniak Yu., Rudenko A. (2021) Tendentsii pokaznykh finansovykh rezultativ ukrainskykh pidpriemstv. [Trends of indicators of financial results of Ukrainian enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, vol. 30. DOI: 10.32782/2524-0072/2021-30-46
2. Tkachenko I. P., Horbachova A. V. (2023) Mekhanizm formuvannia prybutku pidpriemstv v umovakh vyklykiv voiennoho stanu. [The mechanism of profit formation of enterprises in the conditions of challenges of martial law]. *Scientific progress innovations achievements and prospects: Proceedings of the 9th International scientific and practical conference*. May 29-31, 2023. MDPC Publishing. Munich, Germany. 2023. P. 554–560.
3. Butkevych O. (2023) Mekhanizm upravlinnia prybutkom pidpriemstva v konteksti minimizatsii ekonomichnykh ryzykiv. [Profit management mechanism of the enterprise in the context of minimizing economic risks]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific innovations and advanced technologies*, vol. 10 (24), pp. 395–407. DOI: 10.52058/2786-5274-2023-10(24)-395-407
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed August 15, 2024)
5. Indeks promyslovoho vyrobnytstva. Minfin. [Index of industrial production. Ministry of Finance]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/industrial/> (accessed August 15, 2024)
6. Lesyuk, A. (2020) Otsinka finansovykh rezultativ diialnosti pidpriemstv v Ukraini [Assessment of financial results of enterprises in Ukraine]. *Ahrosvit – Agrosvit*, vol. 15, pp. 67–73.
7. Ukraine industrial country diagnostics 2023. *UNIDO*. Available at: https://www.unido.org/sites/default/files/unido-publications/2024-02/Industrial%20diagnostic%20study_2023_0.pdf (accessed August 10, 2024)